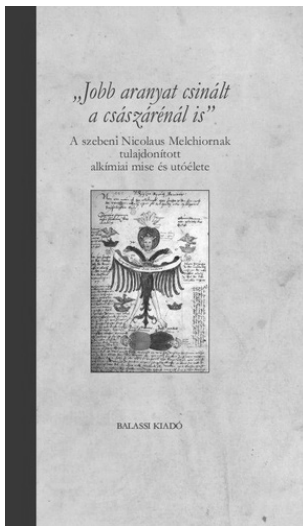

BALÁZS-HAJDU PÉTER – MACZELKA CSABA

„Jobb aranyat csinált a császárnál is”

FAZEKAS SÁNDOR (SZERK.):
A SZEKENI NICOLAUS MELCHIORNAK
TULAJDONÍTOTT ALKÍMIAI MISE ÉS UTÓÉLETE

Balassi Kiadó
Budapest, 2017
272 oldal, 2800 Ft

A teremtés misztériumának megismerése az ember egyik alapvető vágyaként olyan üzleti lehetőségeket kínál, melyeket a dolog természetéből adódóan elsősorban a könyvpiacra lehet kiaknázni – ebből következik, hogy az irodalommal kapcsolatban az „ezoterikus” jelzőnél kevés baljósabbat találhatunk. Annál tiszteletreméltóbb vállalkozás ezért a legjobban értelemben vett tudományos ismeretterjesztés medrébe terelni az egyre reflektálatlanabb diszkurzust egyes többszörös kontextusba helyezett dokumentumok közreadásával. Így járt el Fazekas Sándor is, aki a műfajon belül az egyik legelőkelőbb: a hermetikus-rózsakeresztes tanokkal átítatott alkímiai irodalom egy magyar vonatkozású gyöngyszemét rendezte sajtó alá. Az alkímiai mise köztudomásúlag egy liturgikus formában írott aranycsináló recept, melyet egy szebeni polgár, bizonyos Nicolaus Melchior készített a török elleni fegyverül a magyar királynak. S noha a hagyomány szerint a szerzőnek életével kellett felelnie művéért, de mintegy kárpótlásként annak utóéletét töretlen érdeklődés kíséri azóta is. Valamikor gyakorlatias indokkal olvasták, lévén az a tárgyát illető elmélyült ismeretek és nagyfokú jártasság birtokában íródott. De mindmáig használatos afféle misztikus-spirituális útmutató gyanánt, a belső tökéletesedés zálogaként.

A 272 oldalas könyvnek mindössze a felét teszi ki a szemelvénygyűjtemény, a nagyobbik részét a primér anyag művelődéstörténeti aspektusait és jelentőségét megvilágító kisérrészöveg képezi. Az igényes munkát tükrözi a jól áttekinthető és logikus felépítés, ezért recenzióink is ennek rendjét követi. A kötetben előszó gyanánt a szerkesztő bevezető tanulmánya olvasható. A filológusként is kiváló Fazekas biztos kézzel nyúl a rejtelmes témához: tisztázza Nicolaus Melc-

hiornak a korábbi irodalmakban multiplikálódott személyét, és felvázolja a szöveg hagyományozódását, ennek folyományaként aztán maga a tanulmány is bővelkedik a regényes fordulatokban.

Az alkímiai mise recepciótörténetét a következő, Fazekas Sándor és Hamvas Endre Ádám közösen jegyzett kísérődolgozata (*Kötetünk szövegeiről*) tekinti át. Eszerint Melchior művét első ízben a francia alkímista író, Nicholas Barnaud (1538–1604) jelentette meg nyomtatásban alkímiai sírfeliratokat kommentáló munkájának (*Commentariolum in aenigmaticum quoddam epitaphium Bononiae studiorum*) részeként 1597-ben. Ennek, az utalások szerint II. Rudolf prágai udvarához köthető kiadásnak az alapján kerülhetett be az alkímiai mise a 17. sz. eleji *Theatrum Chemicum* c. monumentális alkímiai szöveggyűjteménybe, s így válhatott a korabeli érdekeltek legszélesebb körében ismertté.

Ezáltal méltathatja Benedictus Figulus (szül. 1567) paracelziánus ihletettségu könyvének (*Thesaurinella olympica aurea tripartita*) előszavában Melchiort az isteni tudás Illés prófétához (Elias Artista) mérhető előhírnökeként, aki igazságát szükségszerűen csak szűk körben volt képes előadni, ezért küldetését csak Paracelsus fellépése teljesítette be; ez utóbbi alatt pedig a Szentírás radikális alkímiai szempontú exegézisét kell értenünk. Figulus szerint az ügyet az alkímiapárti II. Rudolf regnálása teszi különösen aktuálissá, aki a bibliai királyok isteni hatalmának örököse.

Filológiai eszközökkel igazolható, hogy közvetlenül a Barnaud-kiadásból nyer inspirációt II. Rudolf tanácsnoka, Michael Maier (1568–1622) is az *ars chymica* védelmében írott *Symbola aurea mensae duodecim nationum* c. művének megalkotásához. A kerettörténetben az alkímia tizenkét legnagyobb tekintélye ül győzelmi lakomát, s ezek mindegyike egy-egy könyv erejéig cáfolja az antagonistá Pyrgopolyniest a szűz Chémia védelmében. Így esik meg, hogy Hermész, Maria, Démokritosz, Morienus, Avicenna, Albertus Magnus, Arnoldus Villanova, Aquinói Szent Tamás, Raymundus Lullus, Roger Bacon és egy bizonyos Sendivogius társaságában Nicolaus Melchior is alkalmat kap a tizenegyedik helyen érve kifejtésére, s ez a rész természetesen az alkímiai műveletek leírását tartalmazza.

A transzmutáció lényege eszerint (az alkímiai tradíciónak megfelelően) egy olyan univerzális anyag előállítására, mely fizikai és spirituális értelemben is tökéletesíti a tökéletlent: vagyis nem csak – és nem is elsősorban – aranycsinálásra való, de alkalmas lehet a beteg test és lélek gyógygyógyítására, amint ezt a rózsakeresztes hagyomány szerint Christian Rosenkreuz oszlásnak nem induló holtteste is példázza. Az anyag kínzásában, megölésében és új életre keltésében nem nehéz felismerni a Krisztus szenvedésére, kereszthalálára és feltámadására utaló szimbolikát. Ebben az értelemben tehát az alkímia nem más, mint az Isten által hagyott nyomok kutatása, ugyanakkor a teremtés és a megváltás misztériumának megfejtésére tett kísérletek Maier szerint elítélendőek.

Végül Andreas Lybau (1555 k.–1616) *Syntagmatis Arcanorum Chymicorum* c. traktátusában kerít sort Melchior alkímia miséjének kivonatolására, ill. kommentálására. A misztikus spekulációktól idegenkedő tudós hozzáállásának újszerűsége a misztikus spekulációktól való idegenkedésben érhető tetten, amennyiben pusztán a kémiai eljárásokat írja le és értékeli, a liturgikus részeket és a politikai tartalmakat figyelmen kívül hagyja.

A tanulmányok a már jól felvezetett primér szövegekhez nyújtanak elmélyült fogódzót. Az első ezek közül mindjárt egy tudományos kuriózum, Carl Gustav Jung *Psychologie und Alchemie*

c. munkájának vonatkozó, Melchior miséjével foglalkozó része ugyanis itt olvasható először magyarul, ezért semmiképpen sem túlzás – Melchior és Jung okán egyaránt – hiánypótlónak nevezni a kiadványt. Az írás a svájci pszichológus sajátos szempontjai szerint értelmezett alkímiai források hosszabb sorozatába illeszkedik. A rövid biográfiai ismertetés után mindjárt a latin szöveg és annak fordítása következik. Már a szövegközlésben is található néhány magyarázat, de a bővebb kommentár csak a szöveg után kezdődik. Alighanem az ismeretterjesztés szándékának köszönhető, hogy az eredetiben szereplő lábjegyzetek a főszövegbe kerülnek (még ha a fordításban benne is marad egy érvényét veszített utalás a jegyzetapparátusra, ld. 183). Ez összességében egy viszonylag olvasóbarát megoldást eredményez, ugyanakkor a hivatkozások esetében némileg töredezetté teszi a szöveget, arról nem is beszélve, hogy ennek következtében egy helyen kontaminálódni látszik Melchior és Jung mondanivalója. „Ő most gyorsan társat keres, eljegyezne egy szüzet, hogy a jegyese a fürdőben foganjon meg, mérsékelt tűzben. De a szűz nem fogan meg rögtön, csak akkor, ha sűrű ölelések közepette csókolja” – Melchior himnuszparafrázisának e két mondata közé jelöletlenül ékelődik Jung eredetileg lábjegyzetben közölt annotációja: „Alighanem a Sol (a Nap) keres magának párt a nemzéshez, talán mézga formájában. A Sol és a Luna (Hold) közösülése a fürdőben az alkímia egyik központi mitológéája, amelyet számos képi ábrázolás ünnepelt” (187).

És ha már a jegyzetapparátusról és fordításról esik szó, itt jegyeznénk meg: a szerkesztő mellett vélhetőleg a kiadó érdeme is, hogy a gazdag jegyzetelést a kötet láb- és nem végjegyzetek formájában tartalmazza, az állandó lapozgatás tudniillik nagyon megnehezíti a követhetőséget – ugyanakkor az egyes versrészletek fordítóinak talán mégis szerencsésebb lett volna önálló jegyzéket szentelni vagy a főszöveg adott pontján tüntetni föl a nevüket, nem pedig tételenként adatolni a jegyzetapparátus terhére.

A kommentárban Jung elsőként azt emeli ki, hogy a mise végén az *Ave Maria* helyett az *Ave Praeclara* szerepel. Ez szerinte a vízre és a tisztaságra utalna, és kapcsolatba hozható egy olyan Mária-himnusszal, amelyet a későbbi tanulmányokban is előkerülő Albertus Magnus középkori alkímistának is szoktak tulajdonítani. Melchior közli is e Mária-himnusz alkímiai átiratát, Jung pedig fontos megjegyzésekkel segíti a homályos szöveg értelmezését, szinte szavanként, de legalábbis kulcsfogalmanként felvázolva a lehetséges megfeleltetéseket. A konklúzió egyértelműen az alkímiai mise keresztény vonatkozásai mellett teszi le a voksot: „Habár Krisztust mint Lapist (követ) vagy medicinát (univerzális gyógyszert) sehol sem említi, a szöveg értelméből ez az azonosítás mégis elsőprő bizonyossággal következik” (192).

Hamvas Endre dolgozata elején velősen felvázolja Michael Maier életrajzát, kiemelve annak két fő vonását: a Bázelen *orvosnak* tanult szerző megfordult Padovában, sőt, ott *poeta laureatus* lett. Hamvas szerint művei megértéséhez kulcsfontosságú ez a két terület, az alkímián keresztül egyfajta univerzális, testi-lelki gyógyszer előállítására törekedett, miközben írásmódjában egyértelműen tetten érhető a költő. Az életrajznál fontosabb, így jóval részletesebb a művelődéstörténeti kontextus ismertetése. A fő kérdés az, hogy hogyan viszonyult az alkímiával kapcsolatba hozható különféle eszmetörténeti irányzatokhoz, különösen a hermetikushagyományhoz Maier, és Hamvas arra a következtetésre jut, hogy annak filozófiái-filológiai oldala hidegen hagyta, és abban inkább egyfajta tudománykonceptiót látott. A dolgozat emellett részletekbe menően ismerteti, hogyan tekintett a szerző e hagyomány középkori latin-arab vonalára, tisztázza a Paracelsushoz való viszonyát, és a rózsakeresz-

tes mozgalom iránti lelkesedését és az őt emiatt érő vádak is tárgyalja, miközben mindeme irányzatok és a vonatkozó fogalmak definíciós nehézségeit sem hallgatja el. Maier egyik legfontosabb technikájának a metaforikus szövegalkotást tartja; a tanulmány végén egy konkrét példán keresztül mutatja be, hogy ezt a görög mítoszok értelmezésében is meghatározónak tekinthetjük. Összességében alapos és szerteágazó képet kapunk nem csak Maier munkásságáról, de az annak háttéréül szolgáló hagyományról is.

Szorosan kapcsolódik az előző, a hagyományt Michael Maier szempontjából vizsgáló írásműhöz Keserő Bálint nagyívű tanulmánya, melyben a hangsúly immáron inkább magára a hagyományra esik. Az illusztrációkkal gazdagon ellátott alkímiai ősgalériák többek között azért érdekesek, mert kijelölnek egyfajta kánont az alkímista filozófusok között. A Hamvasnál is említett *Rosarium philosophorum*ról és *Turba philosophorum*ról is itt kapunk részletes képet, ezekből a gyűjteményekből bontakozik ki az az alaplista, amely a legjelentősebb alkímistákat tartalmazza, és amely különböző gyűjteményekben azután többféleképpen módosul. A dolgozat tulajdonképpen ezeket a változásokat dokumentálja néhány különösen fontos galériában, ami jól mutatja a kánonnak és magának a műfajnak a változásait is. Oswald Croll *De signaturis internis rerum* c. műve például azzal újítja meg a műfajt, hogy címlapján az egyes filozófusok mellett immár a nemzeteket is feltünteti, miközben a fő filozófusok közé felveszi az angol Roger Bacon is. Ebből a perspektívából lesz érdekes Maier *Symbolája*, melynek címlapja is egy alkímiai galéria, azzal a radikális újítással, hogy Paracelsus helyett magát Melchiort szerepelteti. Ez nem csupán azért lesz érdekes, mert így a magyar Melchior elképesztően illusztris társaságban jelenik meg (mi pedig képet kaphatunk korabeli megítéléséről), hanem Maier Paracelsus iránti problémás viszonyát is jól jelzi. Ám még ennél is fontosabb a dolgozat utolsó részében kifejtett gondolat, mely szerint ez a kötet egyértelműen dokumentálja, hogy az alkímiai kutatások fő területe a 16–17. századra Kelet-Közép-Európa lesz. Ezt végül még Daniel Stolz von Stolzenberg és a *Symbola* nyomtatója, Lucas Jennins kiadványának, a Maier művére építő, de attól sok pontban eltérő, Paracelsust is rehabilitáló kötetnek a felvillantásával is alátámasztja a dolgozat.

A kötet *Szubjektív utószavát* Szócs Géza írta. A szokásos utószavaknál hosszabb és azoknál valóban jóval szubjektívabb szöveg két részre osztható. Az első felében a vállalkozás 30 éves háttérével ismerkedhetünk meg, beleértve nemcsak Szócs egyéni sorsát, hanem a felügyelete alatt az utóbbi évtizedekben kiadott műveket is. Ezeket a szövegeket egymás mellé helyezve nehéz nem észrevenni azt a közös jellemzőt, hogy szinte mindegyik szerzőjének a sorsa így vagy úgy, de tragikusra fordult. A szubjektív hangnemnek köszönhetően néha azt sem tudhatjuk biztosan, hogy amikor a társadalmi hierarchia szintjei közötti hullámvasútról, Fortuna kerekéről, menekülésekről és küzdelmekről olvasunk (236), akkor még Melchiorról, Thomas More-ról, Jacobus Palaeologusról és általában a kora újkorról vagy már a mai kontextusról beszélünk.

Az írás második fele már hagyományosabb utószóként funkcionál, és a szövegek kiválasztása mögötti megfontolásokat és a jövőbeli kiadói terveket ismerteti. Kell-e mondani: utóbbiak megvalósulásában hálás olvasóként magunk is reménykedünk.